

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 18 (31)

Суми – 2019

**SECTION 2
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW**

**СЕКЦІЯ 2
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i18.p20>

**РАДЯНСЬКА МОДЕЛЬ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ ДОБИ СОЦІАЛІЗМУ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

*Сухонос Володимир Вікторович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права, теорії
та історії держави і права
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9058-5182>*

Стаття присвячена конституційно-правовій проблематиці організації місцевої влади. Основна увага, при цьому, приділяється радянській моделі місцевого управління, яка, в період індустріалізації країни, значну увагу зосередила на подальшому зміцненні радянського державного апарату, розгортанні так званої «радянської демократії», а також боротьбі із бюрократичними вадами. Проте, подібна ситуація, в цілому, не була характерною для радянської системи. Саме тому, більшовики здійснили спробу залучити на свій бік бідні верстви сільського населення. Утім, успіх на цьому напрямку був викликаний не стільки зміцненням радянської економіки в цілому, скільки можливістю для сільської бідноти грабувати заможних селян, що склалася унаслідок існуючої в СРСР диктатури пролетаріату. Згодом більшовицька партія поставила питання про організацію особливих груп бідноти або фракцій для відкритої політичної боротьби за залучення середняка на бік пролетаріату та ізоляцію заможних селян (т. зв. «куркулів») під час виборів до Рад, кооперації тощо.

З початком соціалістичної реконструкції виникла потреба організувати бідноту, адже це був важливий елемент й насадження «радянської демократії на селі».

Сталінська Конституція 1936 р. трансформувала Ради. З 1918 р. вони називалися Радами робочих, селянських та червоноармійських депутатів, а тепер, із набуттями чинності сталінської Конституції, – Радами депутатів трудящих. Ця трансформація Рад виражала перемогу соціалістичної системи в усьому народному господарстві, докорінні зміни у класовому складі радянського суспільства та нове торжество «соціалістичного демократизму».

Крім того, «перемога соціалізму» в СРСР зробила можливим перехід до загального, рівного та прямого виборчого права з таємним голосуванням.

24 та 29 грудня 1939 р. громадяни Радянського Союзу обрали своїх представників до місцевих Рад депутатів трудящих. У голосуванні узяло участь 99,21 % від загальної кількості виборців. Результати виборів стали новим свідченням зростаючого із року в рік тотального впливу партії більшовиків на населення Радянського Союзу, яке багато в чому фактично підміняло собою діяльність самих Рад, у тому числі й місцевих.

Проведенням виборів до крайових, обласних, окружних, районних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих була завершена перебудова усіх органів державної влади відповідно до сталінської конституції та на її основі.

З прийняттям же в 1977 р. останньої Конституції СРСР ради депутатів трудящих були перейменовані на ради народних депутатів.

В 1985 р. відбулися останні безальтернативні вибори до 52 041 місцевих Рад, а в 1988 р. їхня структура дещо ускладнюється: з'являються президії, які організують роботу крайових, обласних, автономних областей, автономних округів, районних, міських та районних в містах Рад народних депутатів. В рамках же міських (міст районного підпорядкування), сільських та селищних рад цю роботу здійснюють безпосередньо голови означених Рад.

26 грудня 1990 р. з'їзд народних депутатів СРСР запровадив чергові зміни до Конституції СРСР, які формально ліквідували президії, хоча й не заборонили їхнє існування. 5 вересня 1991 р. фактично було припинено дію Конституції 1977 р. Остаточо ж це сталося після 26 грудня 1991 р., коли СРСР фактично припинив своє існування.

Таким чином, існуюча в СРСР у період соціалістичної реконструкції та подальших перетворень, котрі розпочалися процесами індустріалізації та завершилися в результаті розпаду СРСР, модель організації місцевого управління залишалася неефективною унаслідок її фактичної підміни діяльністю органів правлячої комуністичної партії.

Ключові слова: місцеве самоврядування; система Рад; місцеві Ради; Ради депутатів трудящих; Ради народних депутатів; радянське місцеве управління.

Sukhonos V.V. The soviet model of local governance of the fate of the New Economic Policy: the political and legal aspects. The article is devoted to the constitutional and legal issues of local government organization. The main attention is paid to the Soviet model of local government, which, in the period of industrialization of the country, focused on the further strengthening of the Soviet state apparatus, the deployment of the so-called "Soviet democracy" and the fight against bureaucratic defects. However, such a situation as a whole was not typical of the Soviet system. That is why the Bolsheviks attempts to attract the poor sections of the rural population. However, success in this direction was caused not so much by the strengthening of the Soviet economy as a whole, but by the opportunity for the rural poor to plunder wealthy peasants, which had developed because of the dictatorship of the proletariat existing in the USSR. Subsequently, the Bolshevik Party raised the issue of organizing special groups of poverty or factions for an open political struggle to attract the middle peoples to the proletariat and to isolate wealthy peasants (the so-called "kulaks") during the elections to the Soviets, cooperatives, etc.

With the onset of socialist reconstruction, there was a need to organize poverty, because it was an important element and the establishment of "Soviet democracy in the countryside."

The Stalin Constitution of 1936 transformed the Soviets. From 1918, they were called the Soviets of Workers', Peasants' and Red Army Deputies, and now, with the entry into force of the Stalin Constitution, the Soviets of Workers' Deputies. This transformation of the Soviets reflected the victory of the socialist system throughout the national economy, radical changes in the class composition of Soviet society, and a new triumph of "socialist democracy".

In addition, the "victory of socialism" in the USSR made possible the transition to universal, equal and direct suffrage by secret ballot.

On December 24 and 29, 1939, citizens of the Soviet Union elected their representatives to the local Soviets of Workers' Deputies. 99.21 % of the total number of voters took part in the vote. The election results are another testament to the growing influence of the Bolshevik Party on the population of the Soviet Union, which has largely replaced the activities of the Soviets themselves, including the local ones.

Holding elections to the regional, regional, district, district, city, village and settlement councils of workers' deputies completed the restructuring of all state bodies in accordance with the Stalin Constitution and on its basis.

With the adoption in 1977 of the last Constitution of the USSR, the councils of workers' deputies were renamed the councils of people's deputies.

In 1985, the last non-alternative elections were held for 52,041 local councils, and in 1988, their structure became more complicated: there were presidencies organizing the work of regional, regional, autonomous regions, autonomous districts, district, city and rayon in the cities of Soviets. People's Deputies. Within the framework of city (city subordination), village and town councils, this work is carried out directly by the heads of the designated Councils.

On December 26, 1990, the Congress of People's Deputies of the USSR introduced regular amendments to the Constitution of the USSR, which formally abolished the Presidencies, but did not prohibit their existence. On September 5, 1991, the Constitution of 1977 was effectively abolished. Finally, it happened after December 26, 1991, when the USSR actually ceased to exist.

Thus, existing in the USSR during the period of socialist reconstruction and subsequent transformations that began with the processes of industrialization and ended as a result of the collapse of the USSR, the model of local government organization remained ineffective due to its actual replacement by the activities of the governing bodies of the ruling Communist Party.

Keywords: Local Government; system of Councils; local Councils; Council of Deputies of the working people; Council of People's Deputies; Soviet local government.

Постановка проблеми. Аналіз сучасного муніципального законодавства свідчить про два глобальних підходи щодо організації органів місцевої влади. Перший з них передбачає існування окремої системи органів місцевого самоврядування, які існують поряд із місцевими органами державної влади. Саме це на сьогодні поширене в країнах континентальної Європи, у тому числі й в Україні. Другий підхід розглядає місцеві органи як органи державної (публічної) влади, яким держава делегує відповідні можливості вирішувати питання місцевого рівня. Зокрема, така система на сьогодні поширена в країнах англо-американської правової сім'ї.

При цьому, навіть означена «єдність» не перешкоджає територіальним громадам самостійно вирішувати місцеві проблеми.

Водночас, радянська модель організації місцевої влади, яка теж характеризувалася «єдністю» врешті-решт практично знівелювала роль місцевих Рад у вирішенні питань місцевого рівня.

Як уявляється, з'ясування першопричини цього є не лише цікавим, а й актуальним для України сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звісно, не слід вважати, що питання організації місцевого самоврядування не були вже предметом дослідження науки муніципального права. Зокрема, останнього часу проблематика місцевого самоврядування досліджувалася у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, можна згадати дисертаційні дослідження В. Грбової [2] та А. Мариніва [7], наукові статті й огляди І. Щибетун [17] та Д. Янга [18].

Не применшуючи доробку зазначених науковців, слід звернути водночас увагу на їхній

ухил убік саме місцевого самоврядування, тоді як місцеві органи державної влади, в тому числі й Ради, характеризувалися ними лише загалом.

Цілі і завдання. Саме тому, метою цієї статті має стати аналіз однієї з унікальних муніципальних моделей, а саме – радянської системи організації місцевої влади за доби ставлення та розвитку соціалізму. Реалізація зазначеної мети зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань. По-перше, загалом охарактеризувати вплив процесів соціалістичної реконструкції на існуючу в СРСР систему Рад. По-друге, висвітлити процеси трансформації системи Рад в післясталінський період.

Виклад основного матеріалу. У період індустріалізації країни значна увага приділялася подальшому зміцненню радянського державного апарату, розгортанню так званої «радянської демократії», а також боротьбі із бюрократичними вадами [4, с. 281]. «Насадження радянської демократії у місті та на селі і пожвавлення Рад з метою спрощення, здешевлення та морального оздоровлення державного апарату, з метою вигнання з цього апарату елементів бюрократизму та буржуазного розбещення, з метою повного зближення державного апарату з мільйонними масами, – таким є той шлях, яким повинна пройти партія, якщо вона хоче зміцнити змичку по лінії адміністративно-політичного устрою», – зазначав Й. Сталін щодо змички міста та села [14, с. 159].

«Пожвавлення» Рад означало піднесення так званої «соціалістичної демократії». Звісно, воно підсилювало робітничий клас та підвищувало його авторитет, а, в деяких випадках, навіть зміцнювало довіру до нього з боку селянства [4, с. 281]. Проте, подібна ситуація, в цілому, не була характерною

для радянської системи. Саме тому, більшовики здійснити спробу залучити на свій бік бідні верстви сільського населення. Утім, успіх на цьому напрямку був викликаний не стільки зміцненням радянської економіки в цілому, скільки можливістю для сільської бідноти грабувати заможних селян, що склалася унаслідок існуючої в СРСР диктатури пролетаріату. «Диктатура пролетаріату не знесилюється, а лише зміцнюється пожвавленням Рад та залученням до справи кращих людей із селянства. Керівництво селянства пролетаріатом не лише зберігається, завдяки розширенню демократії, але й набуває ще нової сили, створюючи атмосферу довіри навколо пролетаріату. Але це ж є головним в диктатурі пролетаріату, коли мова йде про взаємовідносини пролетаріату та селянства в системі диктатури» [14, с. 186].

Пленум ЦК РКП (б), що проходив 25 – 27 жовтня 1924 р. щодо селянства висунув наступні завдання: проведення при виборах до Рад та виконками значної кількості селян та селянок; більш суворе дотримання виборності; розгортання роботи Рад та виконкомів шляхом створення у їхньому складі секцій, комісій та нарад, а також шляхом проведення селянських конференцій та з'їздів; посилення боротьби із порушниками революційної законності; правильна практична реалізація директив партії та уряду в усій роботі Рад (правильне обслуговування потреб селянських мас, допомога бідноті, захист інтересів батраків); посилення роботи комуністичних фракцій у радах та виконкомах (волостей та районів) тощо. Усі ці заходи мали за мету створити атмосферу довіри широких селянських верств до комуністичної партії та радянської влади.

Більшовицька партія поставила питання про організацію особливих груп бідноти або фракцій для відкритої політичної боротьби за залучення середняка на бік пролетаріату та ізоляцію заможних селян (т. зв. «куркулів») під час виборів до Рад, кооперації тощо [4, с. 282].

З початком соціалістичної реконструкції виникла потреба організувати бідноту, адже це був не лише найважливіший елемент «пожвавлення» Рад, а й насадження «радянської демократії на селі» [4, с. 282–283].

«Адже радянська демократія, – зазначав Й. Сталін під час XIV з'їзду ВКП (б), – це означає керівництво робочого класу. Адже жодна радянська демократія не може бути названа справжньою радянською та справжньою пролетарською, якщо там немає керівництва пролетаріату та його партії. Але що означає радянська демократія в умовах керівництва пролетаріату? Це означає, що пролетаріат повинен

мати своїх агентів на селі. З кого повинні виходити ці агенти? З представників бідноти» [15, с. 331–332].

III з'їзд Рад Союзу РСР ухвалив діяльність союзного уряду, спрямовану на «пожвавлення» та «зміцнення» Рад. З метою повного забезпечення участі трудящих мас у справі державного будівництва з'їзд наказав усім органам влади в центрі і на місцях суворо дотримуватись революційної законності та залучати до роботи Рад широкі верстви робітників та селян.

IV з'їзд Рад Союзу РСР зміг уже констатувати успіх виборної кампанії до Рад (1926 – 1927 рр.). Виборча кампанія виявила істотне зростання активності робітників та селян у справі соціалістичного будівництва і стала першою, після закінчення громадянської війни, широкою виборчою кампанією [4, с. 283]. Прагнучи залучити трудящих мас села до роботи у сфері радянського будівництва, ВЦВК та РНК РРФСР 14 березня 1927 р. спільно затвердили Положення про постійні комісії (секції) при районних, волосних виконкомів та сільських рад [13], а через тиждень, з метою залучити до практичної роботи найактивніших працівників радянської громадськості – Постанову «Про загальні зібрання (сходи) громадян в сільських поселеннях» [12].

Звісно, подібні успіхи багато в чому були викликані самою атмосферою того періоду: з одного боку, лібералізація політичного режиму, яка, поміж іншим, виявилася навіть у зменшенні рівня репресій [3, с. 259], а з іншого – потужним соціальним експериментаторством у різних сферах, зокрема, освітянській [16, с. 36–77].

Вважаючи пожвавлення та зміцнення Рад одним з головних методів перебудови державного апарату, XV з'їзд ВКП (б) вказав, що досягнуті в сфері удосконалення державного апарату успіхи «...визначають лише початок цілої історичної полоси, завданням якої є поступове залучення усього трудового населення до роботи з управління державою і, тим самим, повне подолання бюрократизму» [5, с. 323]. З'їзд зобов'язав організувати систематичну перевірку ходу роботи з пожвавлення Рад з метою виявити і усунути перепони для його реалізації, посилити роботу з перевірки відправлення радянської демократії, неухильно усуваючи усі перепони для її втілення у життя і караючи винуватих у її порушенні [4, с. 284]. «Необхідно перевіряти здійснення справжньої виборності, право відкликання депутатів, висунення робітників та робітниць на роботу управління, ступінь реалізації низовими громадськими організаціями робітників і селян наданих їм радянськими законами прав та обов'язків тощо. Особливу увагу при цьому слід

звернути на висунення робітників та робітниць до адміністративного, промислового, торгівельного апаратів, неухильно переслідуючи бюрократичне ставлення до цього залучення і досягаючи нових успіхів у справі дійсного уробітнення радянського апарату» [5, с. 323].

Саме XV з'їзд ВКП (б) визнав за необхідне протягом наступної п'ятирічки завершити районування СРСР [5, с. 465], яке сприяло б подальшому розширенню прав місцевих Рад в питаннях управління господарсько-культурним будівництвом, наблизило їх до населення та підвищило їхню активність із залучення мас до вирішення питань місцевого життя [11, с. 40].

У розвитку «пролетарської» демократії, у «пожвавленні» та «зміцненні» Рад, у залученні нових сотень тисяч робітників та селян до справи управління державою, а також у піднесенні культурного рівня робітників і, взагалі, трудящих мас, ВКП (б) формально вбачала основну умову успішності боротьби з бюрократизмом та покращення радянського державного апарату. Звісно, у цьому плані вона удавалася до своїх практичних заходів з подальшого покращення радянського апарату та з боротьби із бюрократичними негараздами [4, с. 285]. Проте, здебільшого усі ці зусилля виявилися марними.

Наступ соціалізму на всьому фронті поставив перед органами радянської влади нові історичні завдання, для вирішення яких необхідно було «повернути» Ради «обличчям» до колективізації сільського господарства, перетворити їх на знаряддя мобілізації та організації народних мас на дострокове виконання сталінського п'ятирічного плану, що й було забезпечене більшовицькою партією та радянським урядом [4, с. 335].

На початку 1930 р. ЦВК СРСР прийняв постанову «Про нові завдання Рад у зв'язку з колективізацією села, що широко розгорнулася» [9].

1 лютого того ж року ЦВК СРСР разом із РНК СРСР приймають ще одну постанову – «Про заходи зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації та з боротьби із куркульством» [8]. Цим актом крайовим (обласним) виконкомом та урядам автономних республік було надане право удаватися в районах суцільної колективізації до всіх необхідних заходів боротьби із куркульством аж до повної конфіскації майна куркулів та виселення їх за межі окремих районів (країв та областей).

Майже тоді ж ЦК ВКП (б) та РНК СРСР приймає постанову про роботу сільських рад, яка визначає керівництво соціалістичною перебудовою сільського господарства в якості основного завдання сільських Рад. Останні були покликані

наглядати за правильним та доцільним використанням земель та угідь як колгоспами, так і одноосібними господарствами [4, с. 335].

В районах суцільної колективізації права та обов'язки земельних громад, що ліквідовувались, були повністю передані сільським Радам.

Колосальну роль в перебудові радянського апарату відіграв грудневий (1930 р.) об'єднаний пленум ЦК та ЦКК ВКП (б), який, за доповідями М Калініна та В Молотова, прийняв рішення про перевибори до Рад. Пленум визначив нові завдання Рад, вказавши на місце та значення Рад у боротьбі за дострокове виконання першої п'ятирічки, за ліквідацію куркульства як класу на основі суцільної колективізації, за поглиблення та розгортання соціалістичного наступу на всьому фронті. Усією своєю роботою Ради повинні були забезпечити, і забезпечили насправді, безумовне втілення у життя ленінське-сталінської генеральної лінії більшовицької партії. Для цього вони повинні були спиратися на так званих «ударників» фабрик та заводів, колгоспників на селі, тобто на той актив, котрий до того був вирішальною силою соціалістичного будівництва та опорою більшовицької партії і радянської влади у справі докорінного покращення всього державного апарату.

На основі рішень пленуму була проведена чистка радянського апарату, розгорнулася боротьба з так званим «опортунізмом» та бюрократизмом, відбулося залучення «ударників» заводів і колгоспників села до роботи у Радах. Усе це відіграло істотну роль у справі соціалістичної перебудови господарського апарату та всіх органів диктатури робочого класу щодо нових завдань реконструктивного періоду [4, с. 336].

Сталінська Конституція 1936 р. трансформувала Ради. З 1918 р. вони називалися Радами робочих, селянських та червоноармійських депутатів, а тепер, із набуттями чинності сталінської Конституції, – Радами депутатів трудящих. Ця трансформація Рад виражала перемогу соціалістичної системи в усьому народному господарстві, докорінні зміни у класовому складі радянського суспільства та нове торжество «соціалістичного демократизму».

Крім того, «перемога соціалізму» в СРСР зробила можливим перехід до загального, рівного та прямого виборчого права з таємним голосуванням [4, с. 391].

24 та 29 грудня 1939 р. громадяни Радянського Союзу прийшли до виборчих урн, щоб обрати своїх представників до місцевих Рад депутатів трудящих. У голосуванні узяло участь 99,21 % від загальної кількості виборців. На думку більшовицьких вождів, ці цифри якнайкраще свідчили про

зростаючи із року в рік «політичну активність трудящих Радянського Союзу». Звісно, на виборах знову переміг сталінський «блок комуністів та безпартійних». За кандидатів «блоку комуністів та безпартійних» на виборах до обласних Рад голосували 99,02 %, до міських Рад – 98,04 %, до районних Рад у містах – 98,03 %, до сільських та селищних Рад – 98,04 %.

Водночас, результати виборів стали новим свідченням зростаючого із року в рік тотального впливу партії більшовиків на населення Радянського Союзу, яке багато в чому фактично підміняло собою діяльність самих Рад, у тому числі й місцевих.

В результаті виборів було обрано 6 крайових Рад, 88 обласних Рад, 9 обласних Рад автономних областей, 21 окружна Рада, 3 572 районні Ради, 912 міських Рад, 389 районних рад у містах та 63 183 сільські та селищні Ради депутатів трудящих.

В усі місцеві Ради було обрано 1 282 008 депутатів, серед яких жінки склали 32,96 %. Серед обраних депутатів члени та кандидати ВКП (б) склали 31,41 %, а безпартійні – 68,59 %.

Проведенням виборів до крайових, обласних, окружних, районних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих була завершена перебудова усіх органів державної влади відповідно до сталінської конституції та на її основі [4, с. 393].

З прийняттям же в 1977 р. останньої Конституції СРСР ради депутатів трудящих були перейменовані на ради народних депутатів.

В 1985 р. відбулися останні безальтернативні вибори до 52 041 місцевих Рад, у т. ч. 6 крайових, 123 обласні, 8 автономних областей, 10 автономних

округів, 3 113 районні, 2 137 міських, 645 районних в містах, 3 823 селищні та 42 176 сільських [1, с. 432].

В 1988 р. структура місцевих рад народних депутатів дещо ускладняється: з'являються президії, які, згідно нової редакції ст. 149 Конституції СРСР організують роботу крайових, обласних, автономних областей, автономних округів, районних, міських та районних в містах Рад народних депутатів. В рамках же міських (міст районного підпорядкування), сільських та селищних рад цю роботу здійснюють безпосередньо голови означених Рад [6, с. 58].

26 грудня 1990 р. з'їзд народних депутатів СРСР запровадив чергові зміни до Конституції СРСР, які формально ліквідували президії, хоча й не заборонили їхнє існування. Ст. 149 Конституції, поряд із виконавчими органами, закріпила можливість існування «інших органів» [10], в тому числі й вищезгаданих президій.

5 вересня 1991 р. фактично було припинено дію Конституції 1977 р., коли з'явився закон «Про органи державної влади й управління Союзу РСР в перехідний період». Остаточо ж це сталося після 26 грудня 1991 р., коли СРСР фактично припинив своє існування.

Висновки. Таким чином, існуюча в СРСР у період соціалістичної реконструкції та подальших перетворень, котрі розпочалися процесами індустріалізації та завершилися в результаті розпаду СРСР, модель організації місцевого управління залишалася неефективною унаслідок її фактичної підміни діяльністю органів правлячої комуністичної партії.

Література:

1. Барабашев Г. В. Советы народных депутатов / Георгий Васильевич Барабашев // Юридический энциклопедический словарь / [ред. кол. М. М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др.] ; гл. ред. А. Я Сухарев. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – С. 431–433.
2. Грובה В. П. Система місцевого самоврядування в Україні: проблема теорії і практики : автореф. дис. на здобуття наук ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Вікторія Павлівна Грובה. – Х., 2013. – 38 с.
3. Земсков В. Н. Политические репрессии в СССР: реальные масштабы и спекулятивные построения / Виктор Земсков // Книга, обманувшая мир : сб. критических статей и материалов об «Архипелаге ГУЛАГ» А. И. Солженицына / [сост. и ред. В. В. Есипов]. – М. : Летний сад, 2018. – С. 256–304.
4. История Советского государства и права / [Александров С. Н., Арсеньев Б. Я., Герцензон А. А. и др.] ; под ред. А. И Денисова. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1949. – 567 с.
5. Коммунистическая Партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1953) : в 2 ч. – [7-е изд.]. – М. : Государственное издательство

политической литературы, 1953–1953. – Ч. 2: 1925–1953. – 1953. – 1204 с. – (Институт Маркса–Энгельса–Ленина–Сталина при ЦК КПСС).

6. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик от 07 октября 1977 г. : состоянием на 01 декабря 1988 г. – М. : Известия Советов народных депутатов СССР, 1988. – 64 с.

7. Маринів А. В. Системно-структурна організація місцевого самоврядування у Французькій Республіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Андрій Володимирович Маринів. – Харків, 2018. – 20 с.

8. О мероприятиях по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в районах сплошной коллективизации и по борьбе с кулачеством : Постановление Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР от 1 февраля 1930 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза Советских Социалистических Республик, издаваемое Управлением Делами Совета Народных Комиссаров Союза ССР и Совета Труда и Оборона. – 1930. – № 9. – Ст. 105.

9. О новых задачах советов в связи с широко развернувшейся коллективизацией в деревне : Постановление Президиума Центрального Исполнительного Комитета от 25 января 1930 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза Советских Социалистических Республик, издаваемое Управлением Делами Совета Народных Комиссаров Союза ССР и Совета Труда и Оборона. – 1930. – № 7. – Ст. 85.

10. Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) СССР в связи с совершенствованием системы государственного управления : Закон СССР от 26 декабря 1990 г. № 1861-I // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1991. – № 1. – Ст. 3.

11. Павловский Р. С. О некоторых вопросах советского административно-территориального устройства / Р. С. Павловский, М. А. Шафир // Советское государство и право. – 1961. – № 5. – С. 39–49.

12. Положение о постоянных комиссиях (секциях) при районных и волостных исполнительных комитетах и сельских советах. Утв. Постановлением Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров 21 марта 1927 года // Собрание узаконений і распоряжения рабоче-крестьянского правительства Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, издаваемое Народным Комиссариатом Юстиции. – 1927. – № 39. – Ст. 250.

13. Положение об общих собраниях (сходах) граждан в сельских поселениях. Утв. Постановлением Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров 14 марта 1927 года // Собрание узаконений і распоряжения рабоче-крестьянского правительства Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, издаваемое Народным Комиссариатом Юстиции. – 1927. – № 51. – Ст. 333.

14. Сталин И. В. Вопросы и ответы : Речь в Свердловском университете 9 июня 1925 г. / И. В. Сталин // Сталин И. В. Сочинения : в 18 т. / И. В. Сталин. – М.–Тверь, 1946–2004. – Т. 7: 1925 г. – М. : ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы 1947. – С. 156–211. (Институт Маркса–Энгельса–Ленина при ЦК ВКП(б)).

15. Сталин И. В. Политический отчет Центрального комитета на XIV съезде ВКП(б) 18 декабря 1925 г. / И. В. Сталин // Сталин И. В. Сочинения : в 18 т. / И. В. Сталин. – М.–Тверь, 1946–2004. – Т. 7: 1925 г. – М. : ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы 1947. – С. 261–352. (Институт Маркса–Энгельса–Ленина при ЦК ВКП(б)).

16. Сухонос В. В. Механізм держави і місцеve самоврядування: дихотомія антиномії і симбіозу в конституційно-правовій парадигмі : [монографія] / Володимир Вікторович Сухонос ; [наук. ред. О. В. Скрипнюк]. – Суми : ПФ «Видавництво „Університетська книга”», 2018. – 287 с.

17. Щebetун І. С. Модель місцевого самоврядування: поняття, взаємозв'язок з концепцією та системою місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / І. С. Щebetун // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 67–74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2013_1_12.

18. Янг Д. Місцеве самоврядування в країнах Скандинавії та Балтії : огляд / Дейвід Янг ; [пер. з англ. Інна Деркач]. – Stockholm : SKL International, 2016. – 56 с.